

מחמד עלי טֶה

שנת הצבייה

הסתיו הגיע ואבי החל לחפש בית בשבילנו כדי לחסות בו. נדבקתי בקדחת, והדבר הדאיג אותו מאוד והכביד עליו, משום שהמחלה התנפלה עלי אחרי מותה של אחותי ודבקה בי במשך לילות רבים וארוכים, מה שהביא להתשת גופי הקטן והרענן. אורחת שנואה ומכבידה זו הלמה בגופי מדי ערב, ותפילותיה של אמי, תחנוניה והקטרותיה לא הועילו כדי לגרשה. שנים לאחר מכן, כאשר למדתי בבית הספר את הקצידה של אבר־טיב אלמתנבי על הקדחת הרגשתי כי זוהי הקצידה שלי, ולמדתי אותה בעל־פה, וחזרתי עליה רבות ודיקלמתי אותה בפני אבי.

אבי האמין שאוכל הוא התרופה הטובה ביותר לחולה, והיה הולך בכל יום בבוקר אל שוק הכפר הקטן וחוזר בשעות לפני הצהריים, ובידיו אשכולות ענבים לבנים או אדומים, אותם רכש מהפלאחים של בית ג'ן, וניסה לשכנע אותי לאכול ענבים, סבור שהם מהווים מזון מספק אשר יפצה את גופי על מה שאיבד. באחד הימים חזר שמח עם תרנגול קטן, אותו שחט ונתן לאמי, כדי שתבשלנו לי. גוף התרנגול היה רזה וחלוש כמו גופי. ריחמתי עליו מאוד בעודו מכה בכנפיו ומפרפר וקופץ בחלל ודמו ניתז על העשב היבש עד אשר נדם ללא תנועה. כאשר בישלה אותו אמי והגישה לי, סירבתי ליטול ממנו. דבר־מה בתוכי מנע ממני ליהנות מטעמו. נפשי נקעה ממנו. הורי הפצירו בי: "אכול! זו בריאות, חביבי!", אבל אני לא אכלתי. אמי סילקה אותי, ואינני יודע מה עשו בו.

באחד הימים לקחנו את חפצינו המועטים והפשוטים, ועברנו לגור בחדר מחדרי בית הספר בצפון הכפר, קרוב לכרמי הצברים, התאנים והזיתים. כמה משפחות התגוררו בחדרים האחרים, ואיני יודע מאילו כפרים הגיעו, פליטות, בורחות, מחפשות כאן הגנה.

"צבא ההצלה" שלט בכפר, ואילו התושבים הרכיבו קבוצות לשמירת לילה, נשאו רובים וחנו בצד המערבי של הכפר, באתר גבוה המכונה אלג'מיג'מה, או ראס־אלצברה. תושבי הכפר קנו מבחור מכפר ג'ש תותח שהשמיע רעם עז, והציבו אותו באותו מקום. הם התפארו בתותח ההוא,

המכונה "התשכוז", וחזרו ואמרו את שמו בגאווה, סבורים שהנה נמצאה להם הגנה על כפרם ומן היהודים נמנע להתקרב אליהם מכפר מיעאר או מהר בראד, שם שלטו כוחותיהם.

השמירה באותו אתר נחלקה למשמרות, שאותן סידר ועד הכפר, אשר קבע כי כל גבר ובחור מהכפר ישמור במשך שני לילות, ואם השתמט או התחלה, היה עליו לשכור שומר לוחם במקומו. אירע שמישהו שכר את אבי ושילם לו בעבור כך שתי לילות פלסטיניות.

בערבו של יום סתווי אפור הזדחלה האנדרלמוסיה בשכונות ובסמטאות המעופרות של הכפר עם נסיגת חיילי "צבא ההצלה" ועם יציאתן לנודדים צפונה של משפחות רבות. בעיני הגברים היתה דאגה, ובעיני הנשים – פחד. בעינינו היה בלבול. הגברים החליטו לרכז את הנשים והילדים באחד מחדרי בית הספר, ואילו הם עמדו כשומרים בפתח.

דמות האם היושבת וסביבה ילדיה נראתה כדמות תרנגולת החובקת את אפרוחיה בין כנפיה, חוששת מפני אויב שינסה לדרוס אותם.

נשארנו בחדר עד אשר שמענו כעבור יום את קריאת השומר הקורא לאנשים להתאסף בחצר בית הספר החדש בפקודת המפקד הצבאי היהודי, והלכנו לשם בפחד. מיד עם הגיענו לשם הפרידו את הגברים מן הנשים והילדים, וציוו על כולם לשבת על הקרקע. החיילים הקיפו את החצר הרחבה של בית הספר, ובצדה המערבי של החצר ישבו המפקד הצבאי ומח'תאר הכפר על כיסאות מאחורי שולחן עץ, ולידם ישבו שני פקידים שרשמו את שמות האנשים בספר גדול.

כל ראש משפחה נעמד בתורו על רגליו, קרא לאשתו ולילדיו, התקרב למפקד הצבאי ולמח'תאר והחליף איתם כמה מלים, ולאחר מכן פסע צעד או שניים, התקרב לפקידים, וכעבור רגע או שניים נטל מסמכים והלך.

דבר המח'תאר קבע את גורל האיש – אם יישאר במולדת או יגורש אל מעבר לגבול. משפט אחד קצר: "אני מכיר אותך", או "אני לא מכיר אותך". הראשון, משמעותו שהאיש יקבל "קסימה", כלומר תעודה. השני – משמעותו שהאיש יוכנס למכונת הצבאית ויובל לבית המעצר או לכלא, או יגורש לג'נין, ולכן מהלך המטרים הספורים הללו נדמה כהליכה על חוד הסכין.¹

אני, אמי ואחי הלכנו מאחורי אבי, מודאגים ומפוחדים. הרי איננו מאנשי הכפר, ורק מלה אחת של המח'תאר פירושה שאבי ייארס, יגורש מן הארץ, או יישאר עמנו.

1 מונח זה מופיע בסורה הראשונה לקוראן, ומשמעותו המילולית היא "דרך הישר", לאמור, דרכם של המאמינים. לדעת חלק מהפרשנים הכוונה לדרך שבה יעברו האנשים ביום הדין, שהיא צרה וחדה כסכין: המאמינים יצלחו אותה ואילו הכופרים והחוטאים יפלו.

הקציץ שאל את המח'תאר: "אתה מכיר אותו?"

עיני אבי ועינינו כולנו נתלו במח'תאר בתחנונים, כמו טובע הנאחז בחבל הצלה. כאשר המח'תאר אמר: "כן, זה עלי, הוא מאנשינו," וחיך אל אבי, הרגשנו כי משא כבד הוסר מעל כתפינו.

כך השגנו את תעודות רישום האוכלוסין ונשארנו במולדת.

כאשר חזרנו וחדרנו בבית הספר הצפוני שאלתי את אבי כמה שאלות על המח'תאר ונוהגו הטוב כלפינו. הוא השיב לי כי קשר ותיק של ידידות קושר את משפחתנו עם המח'תאר, וכי דודיו אירחוהו כמה פעמים בבתיהם, אך אבי לא גילה לי את סוד הכבוד שנהג המפקד הצבאי במח'תאר, ואף לא את הסוד הגדול יותר ביחס להישארות התושבים בכפרם.

כעבור כחמישים שנה ביקרתי את בן המח'תאר בביתו, והוא מח'תאר ושיח' מכוח הירושה, ואיש נכבד וידוע בגליל. הוא סיפר לי:

אחרי שהיהודים כבשו את הגליל המערבי, ותושבי מיעאר, אל-דאמון, אל-ברווה, צפוריה ומקומות אחרים נעקרו, ואחרי הפסקת האש הראשונה, הירהר אבי זמן ממושך ויצר קשר עם קרובים שלנו ממשפחת ד'יאב מכפר טמרה, שנכנע ליהודים ותושביו נשארו בו, והם סידרו לו פגישה סודית עם המפקד הצבאי היהודי של האזור. הוא חתם עמו על תעודת כניעה הקובעת שהצבא ישמור על שלום התושבים ורכושם תמורת כניעת הכפר ללא התנגדות. המח'תאר חזר והתעודה הסודית נישאת בחיקו, והטמין אותה סמוך לקבר של קדוש בכפר, מתוך חשש שמא תיפול בידי "צבא הצלה", והוא יוצא להורג. הפגישה נותרה סודית, כשם שאף אחד לא ידע על דבר התעודה. כאשר נפל הגליל באותו לילה בחודש נובמבר 1948, קבוצה של גברים נושאי דגל לבן הלכה וקיבלה את פני הכוחות היהודיים הבאים ממיעאר. כאשר הגיעו הכוחות אל הכפר הוציא המח'תאר את המסמך ממקום המסתור והגישו למפקד.

בשנים שעברו נהגנו לתאר את המח'תארים ואת ראשי המשפחות שניהלו מגעים עם הכוחות היהודיים ודאגו להישארות התושבים בכפרים, ויתר על כן – שמרו על כפריהם מגירוש והרס, כסוכנים. אני זוכר כיצד ראש רשות מקומית במשולש אמר לי בפגישה עמו: "פטריוטים, יבוא הזמן ותקימו אנדרטאות ואפילו פסלים לזכר הסוכנים האלה, כיוון שהם אלה אשר דאגו להישארותכם במולדת!"

מדוע בעצם נהגו המח'תארים והנכבדים הללו באופן שונה ושיתפו פעולה עם היהודים? האם היתה להם השקפה שונה, או שמא רצו לשמור על מנהיגותם ועל מעמדם המשפחתי? ואולי מניעים אחרים, חשאיים, הניעו אותם?

ואולם, השאלה הגדולה היא: אילו נהגו הנכבדים והמח'תארים כולם, בכפרים, בערים וביישובים האחרים, באותו אופן, האם היו היהודים מגרשים את התושבים והורסים מאות כפרים?

מחקרים היסטוריים ותעודות רבות מוכיחים כי הגירוש היה מתוכנן. מעשי הטבח בדרום ובצפון, מדיר-יאסין ואל-דואימה עד אלצפצאף, מוכיחים כי התנועה הציונית רצתה קרקע נקייה מאוכלוסייה ערבית.

ידידי, יאסר עבד-רבו, שר התרבות הפלסטיני, שאל אותי פעם: "איך נשאתם בכפריים? מדוע לא גירשו את הכפרים הללו?"

בפעם הראשונה שהופנתה אלי שאלה כזאת, מדוע טמרה, שפרעם, עבלין וכאבול נשאר על תלן בעוד צפוריה, אל-דאמון, מיעאר ואל-ברווה נהרסו; מדוע כפרי-יאסין נשאר על תלו, בעוד כויכאת, עמקה ואל-ע'אבסיה נהרסו, התקשיתי לענות. האם הסיבה נעוצה באותם נכבדים ומח'תארים ששיתפו אז פעולה עם היהודים? האם הסיבה נעוצה ב"ליגה לשחרור לאומי"², שקראה לאנשים להישאר בבתיהם ובכפריהם? ואולי הסיבה המרכזית לכך היא שהגליל נפל במהירות מפחידה, שלא איפשרה לצבא הישראלי "לטהר" לגמרי את הערים והכפרים הערביים?

האם נותרנו כאן כתוצאה מ"טעות" שביצעו כמה מנהיגים יהודים, או שמא נשארנו משום שנאחזנו בעפר המולדת יותר מאחרים?

סעיד אבו-אלנחס אלמתשאאל, גיבור ספרו של אמיל חביבי, "האופסימיסט", אומר כי נשאר במולדת בזכות חמור.

מיהו החמור, סעיד?

הצבא הסתלק מהיישוב. הורי השאירונו בחדר בית הספר ושבו למיעאר, לבדוק מה התחולל בה. הם מצאו קבוצה מאנשי הכפר, שומרים על בתיהם ומגינים על מה שנותר בהם מפני ביזה וגזל, שכן אחרי שהחיילים עשו בהם שמות במשך חודשים, והותירו אותם ריקים ואת דלתותיהם תלושות מציריהן, הגיע תורם של השודדים והערבים מקרב הבדואים, הפלאחים והמגורשים.

אבי שכר שני גמלים והעביר עליהם את הרהיטים המועטים והתבואה שנותרו לפליטה. חלק מהחיטה מכר, ואת היתר איחסן לעת צורך אצל אחד ממכריו.

המושל הצבאי של הכפר החליט כי יש לפתוח את בתי הספר וכי על התלמידים לשוב ללימודים, ולכן עזבנו את חדרנו ועברנו לחדר נקי אותו שכר אבי.

התחלתי ללמוד בכתה ב' בכיה"ס החדש, עם ילדים שאותם לא הכרתי ואת שמותיהם לא ידעתי, למעט שניים אשר באו מן השכונה שלנו ומן היישוב שלנו. ישבתי עם שני תלמידים נוספים על ספסל אחד – האחד שמו יוסף, ילד

2 כך נקראה המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית באותן שנים.

גדל-גוף נוטה לגסות, והשני, שמו סלים, ילד עדין ומנומס, שלבש תמיד בגדים נקיים ומסודרים והתגורר בשכונה בה גרנו אנחנו.

סלים היה ידידותי ומסביר פנים, והתיידדתי עמו. הידידות בינינו נמשכה עד שעזבנו את היישוב, כעבור שנה וחצי, לכפר כאכול. שנים ארוכות לאחר מכן פגשתיו בעיר חיפה, והוא כבר סטודנט פעיל באוניברסיטה. אחר כך נודע לי כי עזב את הארץ ללבנון והצטרף לאש"ף. במאי 1995 צילצל הטלפון בביתי, וכאשר הרמתי את השפופרת שמעתי קול צוהל:

– הלו, מחמד?

– כן.

– מדבר עמאד שקור. ³ ידידך, סלים. אני בדרך לסח'נין.

– אהלן, שלום!

דבר מה מטריד אותי עד היום.

האם אנו – ילדי כפר מיעאר שמצאו מקלט בסח'נין – נהגנו ללכת ברגל, בקבוצות, למיעאר, פעם או פעמיים בשבוע, ביום חמישי בצהריים אחרי הלימודים בבית הספר, ובבוקר יום שישי, היום החופשי, כדי לשוט ולשעוט בין השכונות והבתים של הכפר שלנו כיוון שלא ידענו כיצד לשחק בשכונות סח'נין, או שמא אהבתנו לכפר דחפה אותנו לכך?

היה זה תענוג גדול ללכת ביחד ולהגיע לאזור אל-מע'ארפה, לטפס על הגבעה לאזור אל-הרובה ולהגיע לראס-אלביר ליד עצי הזית של אלנורי, להיכנס לשכונות הכפר, לשחק את משחקינו ולשתות ממימי בארותינו.

נהגתי לבקר בביתנו שנותר חסר דלת או חלונות, והרוחות השתובבו באגפיו. עמדתי באותה פינה שאהבתי והשקפתי מהחלון הדרומי על הגבעות, המישורים והים.

ביתנו!

הוי, ביתנו.

הוי.

הגענו לכפר כאכול בשעות אחר-צהריים. הגמל הבריך את גמלו בשכונה המזרחית והורי החלו לשאת את החפצים ולהעבירם ל"ביתנו החדש", הבית שקנה אבי. הבחנתי כי אמי כועסת ואינה מרוצה מן הבית. אני קורא לזה "בית" דרך נדיבות, ולמעשה היה זה חדר אפלולי בסמטה צפופה ולא נקייה, שדמה יותר מכל לצריף.

ישבנו עייפים לנוח אחרי המסע. ילדי השכונה החלו להתקבץ ליד דלת הצריף ולהביט עלינו, בוחנים ותמהים על השכנים החדשים, אחר כך זרקו

3 עמאד שקור, חבר המועצה המהפכנית של ה'פתח' יליד סח'נין שעזב את ישראל והפך ליועצו של ערפאת לענייני ישראל, חזר ב-1998 לארץ.

עלינו אבנים וברחו תוך שהם צועקים: "בואו תראו, הם גרים בבית של רימה המשוגעת!"

ואבי רץ אחריהם, כועס.

שמעתי את קול בכייה של אמי ונצמדתי אליה בפחד מפני רימה המשוגעת, מן הלא-בית הזה, מן השכונה הזרה ומן הילדים הזרים.

בבוקר לקח אותי אבי לבית הספר, נושא עמו את תעודת הזהות הירוקה ותעודה המוכיחה שאני תלמיד כיתה ב'.

בית הספר של הכפר היה חדרים קטנים, מפוזרים ברחבי הכפר, ואני הגעתי לאחד מהם, נושא את מחברותי בתיק בד, הדומה יותר לשק. נכנסתי לחדר נבוך והושטתי למורה מכתב ממנהל בית הספר. הוא קרא אותו ובחן אותי במבטים שיש בהם מן הרחמים, ואז שאל אותי: "מה שמך?"

שמי היה רשום אצלו במכתב, ועניתי לו: "מחמד". הוא אמר בקול רם: "מחמד עלי עבד-אלקאדר. פנו מקום לאורח שלכם. ברוך הבא, עבד-אלקאדר!"

עוד לא הספקתי לתמוה לעצמי אם אמנם אורח אני, והנה התלמידים התחילו לשיר יחד, כמו מקהלת בית הספר:

עבד-אלקאדר

מקים אהל חדר

בדיר העדר

מטוס!

חזרו על הפזמון פעמיים. ואני עמדתי נבוך, על סף בכי.

דחקתי את גופי בין שני תלמידים שבירכו אותי לשלום. הם קירבו את כיסאותיהם זה לזה עד שהיו כמעט דבוקים ואמרו לי: "שב, עבד-אלקאדר!"

האם מעתה איקרא עבד-אלקאדר?

עברנו דירה ארבע פעמים תוך שנה וחצי. עברנו מיישוב ליישוב. עוד לא הספקתי להתגבר על זרותי ולהכיר כמה חברים בגלותנו הראשונה, והנה החליט אבי לעזוב אותה ולעבור לגלות חדשה ולזרות חדשה.

הכל בחיינו השתנה. היישוב, השכונה, הבית, מגרש המשחקים של הילדות, החברים, הרהיטים, האוכל, השתייה, הבגדים – ומדוע לא ישתנה גם שמי? לא ייתכן.

זו זכותי, זהו רכושי, ולא אוותר עליו!

בסוף יום הלימודים ביקש ממני המורה להביא עמי למחרת כיסא לשבת עליו ושולחן לכתוב עליו.

רהיטי הכיתה היו משונים: כיסאות שונים זה מזה בצבעיהם ובמראם, שולחנות הדומים יותר להדומים בלויים ולא תואמים, או לטסים גבוהים,

שאותם הביאו התלמידים מבתיהם. כאשר שבתי הביתה ומסרתי להורי את בקשת המורה, התבלבלו ונבוכו.

אין שולחן, אין כיסא, אין הדום ואין טס בבית שלנו!
אמי אמרה: "המורה הזה זורה סוכר על מר המוות!"
ואילו אבי אמר: "נסדר לך כיסא קטן."

הדבר נודע לשכננו, שהיה פליט, כמונו. הוא הביט בי ואמר: "אל תדאג, ילד. בבוקר תלך לבית הספר שלך עם כיסא ושולחן." קם ממקומו וצעד כמה צעדים, ולאחר מכן שב כשהוא נושא כילף, מסמרים וחתוכת עץ צבעונית, והחל לעבוד. לפנות ערב גמר להכין טס בעל צורה משונה ואמר לי: "הנה לך שולחן של ממש! טובה ציפור אחת ביד משתיים על העץ, ילד. השולחן הזה – לך ובשבילך." הוא נכנס לביתו וחזר כשהוא נושא כיסא קטן ונמוך, ואמר לי: "שמור על הכיסא הזה. לקחתי אותו איתי לכאן מאל-דאמון. בסוף השנה תחזיר לי אותו, ילד. שמור עליו."

הסיבה היחידה לעקירתנו מסח'נין לכפר כאבול היתה חלקת אדמה בבעלות אבי, הגובלת באדמות כאבול. האנשים מכנים אותה עד היום "ואדי אלשיח' עלי", על שם סבי-אבי, ואילו אבי כינה אותה "כרם אבו נאצר-אלדין". אינני יודע את פשר הכינוי הזה עד היום. השדה הזה נמצא בין שני הרים גבוהים, ולכן היה פורה במיוחד. במרכזו עובר נחל כאבול, הנשפך לנחל חילזון, המקור העיקרי של נחל נעמן, הנשפך לים התיכון מדרום לעכו. אבי סבור היה שמגוריו בכאבול יגנו על שדהו מפני הפקעה ומפני הרשות לנכסי נפקדים.

אבי עיבד את שדהו במשך שלוש שנים, זרע בו חיטה ועדשים. בשנה הראשונה תרמו הפלאחים הבכירים בכפר את פועליהם, שווריהם ופרדותיהם, חרשו את הקרקע וזרעו בה בִּין-יום. אחרי שמכר חיטה למעלה מצרכינו, קנה אבי פרה וחמור כדי לעבד את הקרקע. כך זרע בה וקצר את פריה במשך שנתיים רצופות, ומצבנו הכלכלי השתפר.

אז אירע דבר שלא ציפינו לו.
הנכבה השנייה התחוללה.
שומר הכפר דפק על דלת ביתנו בעודו אומר: "עלי, מבקשים אותך בבית המח'תאר."

– מי מבקש אותי?

– הממשלה.

אבי הקיש בנעליו, אזר את חלציו, שם את מבטחו בכופיה ובעקאל שלראשו והלך אחרי שומר הכפר, ואותנו השאיר מבוהלים ומבולבלים.

הכפר סבל מעוולות המושל הצבאי, שחילק את תושביו לשלושה סוגים: הסוג הראשון היה של בעלי תעודות זהות כחולות – אלה נהנו משלווה ומן הזכות להישאר במולדת; הסוג השני היה של בעלי תעודות זהות אדומות – אלה תושבים זמניים, וזכותו של המושל הצבאי להגלותם או לגרשם מן הארץ; הסוג השלישי היה של אלה בלי שום תעודה, לא כחולה, לא אדומה ולא שחורה. החיילים נהגו לגרש את האנשים מן הסוג השלישי, ולכן אלה ברחו והתחבאו במערות ובהרים, ואם תפסו החיילים אחד מהם, לקחו אותו במכונת צבאית ומשליכים אותו כמגורש, קרוב לעיר ג'נין. האנשים נהגו לכנות את הגירוש אל מחוץ לארץ כַּב – שפיקה, וכאשר שאל מישהו על פלוני אמרו לו: "שפכו אותו לג'נין".

מדוע בחרו במלה המבזה הזו?

האם האדם הפלסטיני הפך לסחורה חסרת ערך, או לדבר אין חפץ בו, כך שאפשר להשליכו או לשפכו?!
הממשלה כינתה את האנשים האלה "מסתננים" ורדפה אותם – הרגה בהם, כלאה את חלקם וגירשה אחרים.

כאשר הגיעו החיילים אל הכפר, היה צועק אחד הפלאחים: "מעונן!" עוצר לרגע, וחוזר על כך, עד שהידיעה הגיעה לכל השכונות והבתים בכפר, ואז יכולת לראות אנשים רצים ברחובות ובסמטאות, מחפשים אחר מחבוא או מקלט.

המושל הצבאי וחייליו נהגו לעתים לערוך ביקורות פתע בכפר בשעות הבוקר המוקדמות. הם היו מקיפים אותו ומצוים על השומר לצעוק לתושבים: "תושבי הכפר, המושל הצבאי מבקש מן הגברים, הנשים והילדים להגיע אל הגרנות המערביות. אל תשכחו את תעודות הזהות והאישורים!" ואז היו מתחבאים "המסתננים" בטבונים, במתכנים ועל הסוללות, כיוון שהחיילים חיפשו בבתי הכפר, בית אחר בית.

אבי שב כעבור כשעה, עצוב, הדמעות כמעט ברחו מעיניו, ואמר לאמי: "הפקיעו את הוואדי". אמי הייתה על חזק וצעקה: "הלכה האדמה!"
לאבי נודע ממח'תאר הכפר שקבוצה של סוכנים שחצנים ומרושעים אשר התגוררו בכפר שעב, הלשינו עליו למושל הצבאי, וכי השדה שלנו יהיה מעכשיו בשליטתם.

בראש הקבוצה עמד בחור נמוך וכהה, שלא ידע רחמים וחמלה, ובינו לבין היהודים וה"הגנה" היה קשר איתן מאז שנות המנדט הבריטי. אחרי שנפל הגליל, עבר מכפר אל-דאמון לכפר שעב, והקיף עצמו בקבוצה של מופקרים והוללים, שלא הבחינו בין מותר לאסור. המושל הצבאי העניק לו שלטון, כוח ובעלות על אדמות ורכוש של שלושה כפרים – אל-דאמון, מיעאר ושעב.

בערב, חמוש בצדק ובאמונה, הלך אבי ברגל לכפר שעב כדי להגן על אדמתו, אולי יוכל להשיבה. הוא ניסה לשכנעם בנוגע לזכותו על הקרקע, אך הם דחו את טענותיו. הוא ניסה לחכור את האדמה תמורת סכום שנתי שאותו ישלם כל עונה חקלאית, אבל הם סירבו. מרמזים מסוימים שנתן לאחר מכן, נראה כי הם השמיעו באוזניו דברים קשים ומכזים.

הוא שב עם שחר בידיים ריקות, ונרדם מרוב עייפות. כאשר התעורר בבוקר, ראתה אמי בפניו דבר-מה מוזר, שעורר את תדהמתה. שיתוק עיוות את פניו, הוא לא הצליח לעצום את עיניו, וכאשר דיבר, פיו התעוות בעווית חריפה.

השכן שלנו בא ואמר:

"זאת מכה ממלאך. צריך שיח' שיטפל בו."

ואילו אבי אמר: "זאת מכה מהשטן. לקחו את הוואדי, שכן!" ואמי שבה ואמרה: "זה מרגיז, חי אללה, זה מרגיז. שהאל לא ייתן להם מנוח, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא!"

והשיח' של היישוב החל לטפל באבי, לומר תפילות ומדי יום לעסותו. מצבו הבריאותי של אבי השתפר כעבור כחודשיים, והוא החל לצאת מן הבית לשכונה. פיו ופניו חזרו להיות כשהיו, אך משהו אחר היה בעיניו, לקח וסימן.

כאשר ישן אבי, נהג לעצום עין אחת בלבד, ואילו השנייה נשארה פקוחה בגלל אותו שיתוק.

אחרי אותו אירוע הוא חי עוד שלושים-וחמש שנים – ישן כשעיניו האחת עצומה והשנייה ערה. האם מתוך זהירות, או מתוך דאגה? האם עינו האחת שמרה על מה שהיה לנו? שמרה על קיומנו, זהותנו, חיינו?

רציתי לשאול אותה כמה פעמים על המצב המשונה הזה, אך לא אזרתי אומץ לעשות כן.

אבי ישן ער. שנת הצבייה. שנתו של שומר הבית ונוטר הכרם! מה אמרו לו שנותר ער, ולא ישן כאחרים? הלוואי שהיו אומרים לו לפני מסע היציאה את מה שאמרו לו באותו הלילה.

אך לא בייחולים יושג המבוקש.

הכפריים אומרים: "זרענו 'הלוואי', ולא צמח כלום."

מערכת גיא רוז-גלבע